

На правах рукопису

СТАВИЦЬКА Наталія Петрівна

**ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК З
ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ 20-30 рр.**

Спеціальність 07.00.02 - Історія України

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Донецьк И1994

Дисертацією є рукопис

**Робота виконана в відділі регіональних
проблем історії України Інституту історії
України Національної академії наук України**

**Науковий керівник - академік НАН України,
доктор історичних наук
професор, заслужений діяч науки і
техніки України П.Т.ТРОНЬКО**

**Офіційні опоненти - доктор Історичних наук,
професор, 08служений працівник
освіти України П.М.ТГИГУБ
- кандидат історичних наук
В.П.ЗАБЛОЦЬКИЙ**

**Провідна організація - Інститут археографії НАН
України**

**Захист відбудеться на засіданні спеціалізованої
ради К.06.06.01 по присудженню вченого ступеня
кандидата історичних наук в Донецькому
державному , університеті /340055, м.Донецьк -
55, вул. Університетська, 24, корп. 2, ауд. 38/.**

**З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
університету.**

Автореферат розісланий

1994 р.

В умовах національного і культурного відродження України, розбудови незалежної Української держави виняткового значення набуває дослідження історії та культури національних меншин, відродження і збереження багатовікових традицій численних народів, для яких Україна стала другою Батьківщиною.

Виходячи а демократичного і правового характеру Української республіки, вищими органами державної влади та державного управління прийнято ряд законодавчих та нормативних актів, спрямованих на реалізацію прав і свобод національних меншин, забезпечення їх вільного розвитку. Характерною в цьому відношенні є "Декларація прав національностей України", яка перед цивілізованим світом проголосила рівність всіх національних груп народу України*. Наступним реальним кроком стало прийняття Верховною Радою України Закону "Про національні меншини в Україні" /визнаного одним а найбільш досконалих в сучасній світовій практиці/, яким, зокрема, гарантувались для всіх національних меншин права на національно-культурну автономію, користування і навчання рідною мовою, розвиток наукових, культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, створення національних культурних і навчальних закладів.

Формування відповідної законодавчої та нормативної бази стало якісно новим етапом в організації та проведенні роботи серед національних меншин. Утворення в структурі уряду Міністерства у справах національностей, міграцій та культів різноманітних позаурядових установ, організацій та комісій, підтримка численних національно-культурних товариств значною мірою поглибили її зміст, урізноманітнили форми і методи діяльності.

Актуальність теми. В проведенні роботи серед національних меншин широко використовується як позитивний, так і негативний досвід, набутий в Україні в 20-30-х роках, нерозривно пов'язаний із здійсненням політики коренізації та її подальшим згортанням. Важливі форми і методи діяльності виробила в цьому напрямку Всеукраїнська академія наук, яка зуміла за короткий час розгорнути роботу ряду науково-дослідних установ з дослідження окремих національних меншин, розробити і впровадити в життя поточні та перспективні плани досліджень. На жаль, протягом тривалого часу пов'язані з цим проблеми залишалися найменш дослідженими в українській історіографії. Водночас, узагальнення досвіду Всеукраїнської академії наук має не лише виняткове наукове, а й практичне значення, оскільки дозволить в кінцевому результаті накреслити магістральні шляхи подальшого розвитку

одного з найважливіших напрямків гуманітарних досліджень, виробити на їх основі конкретні рекомендації в галузі внутрішньої і зовнішньої політики.

Об'єктом дослідження є структурні і неструктурні підрозділи Всеукраїнської академії наук, наукові та громадські організації при ВУАН, що займалися розробкою проблем національних меншин, збереженням історико-культурних традицій національних груп, що населяли Україну.

Предметом даного дослідження є діяльність організацій та установ Всеукраїнської академії наук, окремих наукових колективів, вчених, які спромоглися в складний і суперечливий для України період сформувати і розвинути винятково важливий напрямок досліджену підготувати та опублікувати ряд фундаментальних праць, закласти основи для всієї подальшої роботи.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період 20-30-х років і визначаються своєрідним важливим рубежем в галузі гуманітарних досліджень взагалі і вивченням національних меншин, зокрема. В цей період вищими органами державної влади і державного управління було прийнято рад важливих рішень, спрямованих на організацію і проведення досліджень окремих національних груп, що проживали в Україні, створення в системі Всеукраїнської академії наук цілої низки науково-дослідних установ, зорієнтованих на розробку згаданого комплексу проблем. Кінцеві рамки роботи обумовлені згортанням політики коренізації і, як наслідок, ліквідації відповідних структур ВУАН по дослідженню національних меншин.

Стан наукової розробки теми

Аналіз літератури, присвяченої досліджуваній нами проблеми, дає підстави для висновку, що вона досить нечисельна. В більшості своїй, це - статті, повідомлення, тези доповідей на всеукраїнських та регіональних конференціях.

Характерно, що перші спроби узагальнення діяльності Всеукраїнської академії наук по дослідженню національних меншин спостерігаються уже в 20-30-х роках. Винятково цінною, на наш погляд, в робота А.Глинського "Национальные меньшинства на Украине", видана в 1931 році. В згаданій праці автор не лише узагальнює величезний статистичний матеріал, зібраний і опрацьований Центральною комісією у справах національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті; а й дає його критичний аналіз.

Певні аспекти досліджуваної проблеми розглядаються в праці А.Артемського "Що таке ВУАН?". Незважаючи на ідеологічну переобтяженість і відверто кон'юнктурний характер, вона містить в собі цінний матеріал, пов'язаний а організацією та проведенням досліджень в системі Всеукраїнської академії наук.

Аналогічним чином слід оцінювати збірку ювілейної сесії ВУАН, присвячену 15-й річниці Жовтня, яка достатньою мірою характеризує ситуацію в організаціях та установах Всеукраїнської академії наук в роки "великого перелому".

Досліджуваної нами проблеми, певною мірою, торкаються сучасні дослідники - автори загальних праць, присвячених міжнаціональним відносинам в Україні на тому чи іншому етапі її історичного розвитку. Серед таких праць слід назвати брошури і статті Л.Нагорної, В.Савельєва, С.Бритченко, Б.Чирка, М.Дмитрієнко, Д.Табачника, І.Самарієва, В.Наулко, Ю.Войцехівського, В.Сергійчука, и.Іванеско, В.Боєчка та ін.

Присвячені конкретним питанням історії та культури національних меншин, вони, певною мірою, торкаються питань дослідження малих народів в системі наукових установ Всеукраїнської академії наук в 1920-30-х роках. Серед названих нами робіт виділяється праця К.Поповича "Історія і культура національних меншин як об'єкт наукового дослідження"* та збірка під редакцією М.Шульги "Національні відносини на Україні", що розглядають питання методології та методики дослідження національних меншин, аналізу перспектив наукових розробок в даному напрямку.

Позитивною рисою сьогодення стала підготовка фундаментальних збірників документів, присвячених окремим національним меншинам в Україні. Одним із перших став збірник "Німці в Україні. 20-30-ті роки ХХ століття", який привернув увагу не лише українських дослідників, а й науковців зарубіжних країн.

В ньому серед цілого комплексу архівних матеріалів представлені документи, що висвітлюють організацію та проведення досліджень національних меншин в цілому. Таким чином, незважаючи на певну кількість прані, книг, брошур, статей, присвячених питанням життєдіяльності національних меншин, в українській історіографії практично відсутні роботи, в яких би аналізувалися проблеми організації та проведення досліджень національних меншин в системі, Всеукраїнської академії наук, критично оцінювався доробок українських вчених в 20-30-х роках.

Мета та основні завдання дослідження

Виходячи з наукового та практичного значення досліджуваної теми, в дисертаційній роботі ставиться мета:

- проаналізувати основні нормативні документи, пов'язані з організацією та проведенням досліджень історії та культури національних меншин;
- узагальнити результати діяльності організацій та установ Всеукраїнської академії наук по дослідженню історії та культури національних меншин;
- висвітлити діяльність цілого роду незаслужено забутих вчених, що відіграли важливу роль в розробці проблем, пов'язаних з історією та життєдіяльністю національних груп;

- ввести в науковий обіг маловідомі документальні матеріали в історії діяльності Всеукраїнської академії наук в 20-30-х роках;
- виробити практичні рекомендації по використанню досвіду академічних наукових установ з дослідження національних меншин на сучасному етапі розвитку української науки.

Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження склали документальні матеріали центральних державних архівів, відомчих архівів Президії Національної академії наук. Служби безпеки України, наукового архіву Інституту мистецтва* фольклору та етнографії, Інституту політології та національних відносин, відділу рукописів НАН України. Досить повне уявлення про діяльність Всеукраїнської академії наук в 20-30-х роках по дослідженню історії та культури національних меншин дають фонди Народного комісаріату освіти України /Ф. 166/, Центральної комісії у справах національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті /Ф.4ІЗ/ в Центральному архіві вищих органів державної влади України. Переважна більшість вгаданих матеріалів ще недостатньо використовується дослідниками.

Цінним джерелом для висвітлення досліджуваного комплексу проблем є фонд X рукописного відділу Національної наукової бібліотеки ім. В.Вернадського Національної академії наук України. Незважаючи на свою розпорошеність, він містить в собі звіти окремих наукових установ та о рівні даній Всеукраїнської академії наук, особисті документи провідних українських вчених.

Виняткове значення для розуміння досліджуваних проблем мають документи вищого політичного керівництва, в т.ч. "Окрема папка рішень Політбюро та Секретаріату ЦК КП/б/України", які дозволяють виявити витоки та причини цілого ряду явищ, що мали місце в діяльності наукових установ ВУАН в перші два пожовтневі десятиріччя.

З'ясувати основні напрямки і характер досліджень установ Академії наук в 20-30-х роках дають можливість наукові архіви Президії Національної академії наук України /Ф.І/ та Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії /Ф.7-І/25, Ф .7-3/11 та ін./, поточний архів Інституту політології та національних відносин. Особливу цінність являють собою документи Кабінету по виучуванню національних меншин при ВУАН, Кабінету єврейської культури, в яких систематизовані результати наукових експедицій, рукописи, особисті документи провідних українських вчених.

Методологічною основою дисертації є діалектичний метод наукового пізнання, принципи історизму і об'єктивності. Теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження, його наукова новизна

В процесі роботи автором дисертаційного дослідження вперше в українській історіографії виявлені та

узагальнені нові документальні матеріали, пов'язані з діяльністю Всеукраїнської академії наук окремих наукових колективів та вчених, самовіддана праця яких протягом кількох десятиріч була незаслужено забута. Все не дало можливість повніше представити науково-організаційну структуру ВУАН в 20-30-х роках, здійснити аналіз основних напрямків її роботи.

Положення, висновки, а також введені в науковий обіг документи та матеріали можуть бути використані в процесі планування та організації досліджень історії та культури національних меншин в системі Національної академії наук України на сучасному етапі розвитку історичної науки, створенні фундаментальних узагальнюючих праць з історії НАН України, української науки в цілому, читанні відповідних курсів і спецкурсів у вищих учбових закладах гуманітарного профілю. .

Апробація роботи

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення в авторській публікаціях, доповідях і повідомленнях на Всеукраїнських, республіканських та регіональних конференціях, засіданнях кафедри суспільних наук Української медичної стоматологічної академії. Результати дисертаційного дослідження частково впроваджені в практичних рекомендаціях по підготовці науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією", обумовленої Постановами Президії Верховної Ради України від 6 квітня 1993 року та Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 1993 року.

Основні положення, що виносяться на захист

1. В ході реалізації політики коренізації вищим політичним керівництвом, вищими органами державної влади та державного управління України були створені певні умови для організації та проведення досліджень з історії та культури національних меншин.

2. Розробка проблем історії та культури національних меншин займала помітне місце в діяльності Всеукраїнської академії наук, яка, попри організаційні складності, матеріальні нестатки, зуміла створити в своїй структурі ряд відповідних наукових дослідних установ.

3. В 20-30-х рр. українськими вченими були досягнені вагомі результати в дослідженні історії та культури національних меншин, які відкрили широкі можливості для усієї подальшої роботи на сучасному етапі.

4. Відхід вищого політичного керівництва Радянського Союзу від політики коренізації обумовив згорання роботи по дослідженню національних меншин в системі Всеукраїнської академії наук. Згадані негативні проноси супроводжувалися масовими незаконними репресіями провідних вчених, вилученням з наукового обігу ряду цінних книг, брошур, статей.

5. Подальший розвиток досліджень національних меншин в Україні в системі Національної академії наук можливий лиш при умові використання позитивного досвіду, набутого в 20-30-х роках.

Структура дисертації зумовлена характером і змістом питань, що розглядаються в роботі, завданнями дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, заключення, списку джерел і літератури.

Основний зміст і висновки дослідження

У вступі обгрунтований вибір теми дослідження, розкриті його актуальність та наукова новизна, викладені мета і завдання роботи охарактеризований об'єкт дослідження і ступінь розробки проблеми.

У першому розділі висвітлені основні шляхи реалізації курсу національної політики в Україні у 20-30-х роках та її вплив на формування методичних і організаційних центрів наукової і культурно-просвітницької роботи серед національних меншин, активізацію державних і громадських форм дослідження історії та культури національних груп, визначення їх найбільш пріоритетних напрямків.

Важливу роль у розгортанні наукових досліджень національних меншин в Україні підіграла Центральна комісія у справах національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті та Раднацмен при Народному комісаріаті освіти, які залучили до роботи висококваліфікованих фахівців, створили умови для виконання досліджень.

Наукові розробки, здійснені під безпосереднім керівництвом Центральної комісії при ВУЦВК, стали невід'ємною складовою загальнодержавною програмою, яка реалізовувалась Академією наук України, інститутами, кафедрами, комісіями.

Як свідчать документи, в першій половині 30-х років активізувалися негативні процеси по вгортанню роботи серед національних меншин, які супроводжувалися ліквідацією науково-дослідних, культурно-освітніх установ. У 30-х роках практично вгорнули свою роботу ЦКНМ при ВУЦВК, Раднацмен при НКО, інші організаційні та методичні центри. Існуючи лише на папері, вони вже не могли істотно впливати на стан справ як в центрі, так і на місцях.

Масові чистки серед наукової і творчої інтелігенції, вилучення "контрреволюцією" літератури з бібліотек, руйнування музейних експозицій, врешті-решт, призвели до повного занепаду як державних, так і громадських форм дослідження національних меншин.

У другому розділі аналізується структура Всеукраїнської академії наук а дослідження національних меншин. Як відомо, у 20-х - на початку 30-х років в системі Академії наук склалася мережа установ по розробці проблем історії та культури національних груп.

В цій роботі брали участь як профільні, так і суміжні науково - дослідні інституту, кафедри, наукові громадські організації. Серед них: Інститут єврейської культури, Інститут польської культури, кафедра історії України академіка М.С.Грушевського, філологічна кафедра академіка А.Ю.Кримського та інші.

В досліджуваний період була проведена велика робота по підготовці наукових кадрів в галузі історії,

етнографії, мовознавства національних меншин, визначився приплив талановитої молоді. Велику увагу висвітленню проблем національних груп приділяли численні наукові видання Всеукраїнської академії наук, які регулярно публікували матеріали згаданої тематики. Згортання політики коренізації та формування нових підходів в національній політиці обумовили відповідні реорганізації в системі Академії наук, які врешті-решт призвели до ліквідації її установ, пов'язаних з дослідженням національних меншин. Остання супроводжувалася масовими незаконними репресіями провідних вчених, початкуючих науковців, що призвело до непоправних втрат наукового потенціалу України. Зазнав жорстоких переслідувань один в фундаторів Всеукраїнської академії наук, ініціатор створення Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства академік А.Ю.Кримський. З початком війни, 19 липня 1941 року його було заарештовано і відправлено до Кустаная. Там, у тюрмі НКВС, він і помер, так і не довідавшись про свою провину. До вищої міри покарання був засуджений директор Інституту польської культури Скарбек. Всього ж у справі "Польської організації військової" у 1934 році було засуджено близько 70 осіб, здебільшого працівники польського наукового закладу.

Майже повністю було винищено науковий склад Інституту єврейської пролетарської культури. Зокрема, за рішенням Військового трибуналу були розстріляні Й.Ліберберг, Г.Горохов, Н.Лехтман. Численні кримінальні справи були сфабриковані у Києві на областях України на членів наукових товариств при Академії наук, краєзнавчих осередків, музеїв, тощо.

У третьому розділі розглядаються основні напрямки досліджень, пов'язані з історією та культурою національних меншин. Цілком очевидно, що ступінь розробки проблем здебільшого залежав від наявності в системі Всеукраїнської академії наук відповідних самостійних науково-дослідних структур. Так, наявність в системі ВУАН Гебраїстичної історико-археографічної комісії, кафедри єврейської культури, згодом - Інституту єврейської культури обумовили широту діапазону досліджень єврейського населення України, розмаїття її тематики. Певні реальні кроки зробив Інститут польської культури, однак всі результати роботи його працівників були зведені нанівець внаслідок тих негативних процесів, що мали місце в історії України у 20-30-х роках. Аналогічним чином слід, очевидно, оцінювати здобутки українських вчених, в галузі дослідження німецького населення України. Як своєрідний перспективний напрямок досліджень сформувалося вивчення болгарського, чеського, грецького населення. Останнє обумовлювалось наявністю кола самовідданих та висококваліфікованих фахівців, глибоко зацікавлених у роботі.

Лише окремими оригінальними розвідками представлені в Україні дослідження кримських татар, циган, караїмів, асірійців, курдів, турків та ін. Очевидно, що в даному

напрямку у 20-х - на початку 30-х років українська наука робила лише свої перші кроки.

Організації та проведенню досліджень історії і культури національних меншин значною мірою перешкождали як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. В першому випадку йдеться про відсутність коштів на організацію та проведення експедиційних досліджень, а головне, на публікацію результатів роботи вчених. Не задовольняли запитів науковців, які займалися розробкою вищезначеного кола питань, і ті нечисленні періодичні видання, що виходили в республіці.

По-друге, поступовий відхід від політики коренізації, роздмухування жупелу націоналізму призводили до обмеження наукових досліджень в даному напрямку. Більше того, виходячи а політичних міркувань, вище партійне і державне керівництво та підпорядковані йому органи не лише не допускали публікацію "ідейно незрілих" робіт, а й вилучали з обігу, в роді випадків знищували праці українських вчених.

Разом з тим, звертаючи увагу на негативні моменти, пов'язані з обмеженням дослідниць, вилученням літератури, репресіями видатних вчених, відсутністю необхідної матеріальної бази, браком коштів, не можна не відзначити, що у 20-х роках була закладена база для подальшої розробки історії та культури національних меншин, яка широко використовується в сучасних умовах розвитку історичної науки.

В заключенні дисертації підведено підсумки дослідження, сформульовані основні висновки і практичні рекомендації по використанню матеріалів дисертації. Вони зводяться до наступного:

- перші кроки дослідження національних меншин були здійснені вже в період національно-визвольних змагань українського народу, знайшли свою підтримку урядів Центральної Вади, Гетьмана, Директорії;
- широкі можливості для дослідження національних меншин відкривала політика коренізації, проголошена більшовицькою партією на початку 20-х років;
- в ході реалізації політики "коренізації" в системі Всеукраїнської академії наук було створено ряд самостійних наукових підрозділів - інститутів, відділів, кафедр, комісій, кабінетів, зорієнтованих на розробку проблем дослідження історії та культури національних меншин. Найбільш вагоме місце серед них займали Інститут єврейської культури, Інститут польської культури, Кабінет по виучуванню національних меншин, Всеукраїнська наукова асоціація сходознавців та ін.;
- у 20-х роках в Україні сформувалися окремі наукові школи, пов'язані з дослідженням національних Меншин. Останні були представлені

- іменами таких відомих вчених: Д.Багалій, А.Кримський, Е.Рихлік, І.Талант та ін.;
- в досліджуваний період українська історіографія поповнилася десятками оригінальних праць, наукових розвідок, підготовлених на основі великого документального та етнографічного матеріалу;
 - у 20-х - на початку 30-х років Всеукраїнська академія наук виступала Своєрідним науково-методичним центром по дослідженню національних меншин що координував діяльність в даному напрямку вищих учбових закладів, громадських організацій, музеїв, бібліотек, місцевих наукових осередків;
 - згортання політики коренізації та формування нових підходів в національній політиці обумовили ліквідацію відповідних науково-дослідних установ, що займалися розробкою проблем історії та культури національних меншин, супроводжувалися масовими незаконними репресіями серед представників української наукової інтелігенції.

Основні результати дисертації викладені в публікаціях автора

1. Діяльність організацій та установ Всеукраїнської академії наук з дослідження історико-культурної спадщини національних меншин. 20-30 рр. - Київ.: "Рідний край", 1994. - 77 с.
2. До питання вивчення історико-культурної спадщини національних меншин у вищій школі» України // Учбово-методична конференція "Гуманізація и гуманитаризация учебно-воспитательного процесса в медицинском вузе". Тези доповідей. - Полтава, 1992. - і С. 16.
3. Вивчення культурної спадщини національних меншин в Україні як фактор формування духовності особистості // Всеукраїнська теоретична конференція "Відродження України: проблеми і перспективи". Тези доповідей. - Кіровоград, 1993. - С. 95-97.
4. Дослідження історії та культури національних меншин в Україні: досвід, проблеми, перспективи. Програма спецкурсу для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. -Полтава, 1994. - 16 с.

Ставицкая Н.П. "Деятельность Всеукраинской академии наук по исследованию истории и культуры национальных меньшинств в Украине. і-30-е гг." Диссертация на соискание ученой степени кандидата І исторических наук по специальности 07.00.02 - история Украины, донецкий государственный университет, Донецк, 1994.

В диссертации исследована деятельность учреждений и организаций Всеукраинской академии наук по изучению истории и культуры национальных меньшинств, дается оценка вклада украинских ученых в разработку данной проблемы. В результате работы автор привал к выводу о

том, что в 20-е - начале 30-х годов в систем ЗУ АН
Функционировала сеть научно-исследовательских
учреждений, сориентированных на изучение национальных
групп. Итогом их деятельности стала подготовка ряда
фундаментальных трудов, формирование научных школ и др.

Отход от политики коренизации повлек за собой
сворачивание соответствующих академических структур.

S U M M A R Y

Stavitskaya N. P. "All-Ukrainian Academy of Sciences
Activity on History and Culture of National Minorities
in Ukraine in the 20-30th".

The dissertation presented for defence to obtain the
candidate degree on history; on the speciality 07.00.02
- History of Ukraine ; Donetsk State University,
Donetsk 1994.

The author of the dissertation investigates the
activity of organizations and institutions of All-
Ukrainian Academy of Sciences on the study of history
and culture of national minorities and evaluates the
contribution of Ukrainian scientists into research of
this problem.

The author has come to the conclusion that in the 20-
and early 30th within the framework of All-Ukrainian
Academy of Sciences there was a network of scientific-
research institutions studying the national groups. She
activity of these institutions resulted in a number of
fundamental works and establishing schools for workers
and so on.

Deviation from the policy of corenisation (inrooting)
led to liquidation of the corresponding academic
structures.

Ключові слова: Всеукраїнська академія наук, національні
меншини, історико-культурна спадщина.